

ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ АПН УКРАЇНИ

На правах рукопису

МОРОЗ Людмила Іванівна

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У
МІЖСТАТЕВІЙ ПОВЕДІНЦІ МОЛОДІ РАНЬОЖНАЦЬКОГО ВІКУ

Спеціальність 19.00.07. - педагогічна
і вікова психологія

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата психологічних наук

Київ - 1993

16 28.101

Робота виконана в Інституті психології АН України:
Науковий керівник - кандидат психологічних наук, старший
науковий співробітник АЛЕКСЄВА
МАЯ ІВАНІВНА

Офіційні опоненти - доктор психологічних наук, старший
науковий співробітник БЕХ
ІВАН ДМИТРОВИЧ

Кандидат психологічних наук, доцент
ГОВОРУН ТАМАРА БАСЯЛІВНА

Ведуча установа - Тернопільський державний педагогічний
інститут ім. Я.Галана

Захист дисертації відбудеться "21" вересня 1998 р.
об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої ради К 113.04.01
в Інституті психології АН України за адресою:
252033, м Київ - 33, вул. Паньківська, 2.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту
психології АН України.

Автореферат розіслано "18" вересня 1998 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради

М. І. АЛЕКСЄВА

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00802403 (H)

ЛННБ ім. В. Стефаника
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Демократизація суспільства, шляхи його оновлення в умовах незалежності Української держави значно актуалізували проблеми становлення та розвитку сучасної сім'ї, сприяли піднесенню її ролі у соціально-економічному і духовному відродженні країни. Сьогодні питання підготовки молоді до сімейного життя, батьківства та материнства, його моральні аспекти є одними з найважливіших у системі виховання. Вирішення цих питань неможливо без глибокого вивчення проблеми формування сексуальності людини, що становить надто складну сферу особистого і суспільного життя.

Підліткова і юнацька сексуальність останнім часом завдає багато клопоту батькам, педагогам, громадськості взагалі. Тим більше, що початок статевої стосунку нерідко пов'язаний з негативними явищами у молодіжному середовищі - правопорушеннями, алкоголізмом, вживанням наркотиків, зниженням мотивації до навчання, нервово-психічними розладами. Подібні збочення у поведінці учнівської молоді розглядаються як прояви їх вікової субкультури, як ознака самостійності, дорослості.

За даними психологічних досліджень досвід ранніх статевої стосунку позитивно корелює із залученістю у певні молодіжні групи, відчуженістю від сім'ї (І.С.Кон, П.Міллер та ін.). З'явлено тенденцію, що ранній початок статевого життя пов'язаний з погіршенням шкільної успішності (І. Шторк, В.Фрідріх та ін.). Вказані зв'язки неоднозначні, але, без сумніву, вони мають певні негативні психологічні та соціальні наслідки. Пошук шляхів і засобів їх попередження та подолання важливий як для самої підростаючої особистості, так і для суспільства в цілому. Один з них - це формування ціннісної свідомості учнівської молоді як основи соціально зрілої моральної поведінки.

Аналіз наукової літератури з проблеми свідчить, що серед молоді поширилися негативні тенденції, у дотриманні норм статевої моралі, значно зросла кількість довільних зв'язків (І.Голлод, В.М.Бизова, М.Я.Солов'йов, О.Г.Харчев, Д.М.Чечот). У зв'язку з цим частина молодих жінок поповнює ряди одиноких матерів або втрачає (у результаті перших абортів) здатність до дітонародження. Виникають серйозні проблеми і у хлопців. Цьому сприяє послаблення соціального контролю за поведінкою

молоді з боку сім'ї та інших установ, більш ліберальне ставлення громадськості до дошлюбних статевих зв'язків. Підкреслюється гострота проблеми формування у молоді внутрішньої системи контролю, основу якої становить система ціннісних орієнтацій (М.Я.Борисhevський).

Проблема міжстатевих стосунків молоді привертала і привертає увагу вітчизняних та зарубіжних педагогів, психологів, соціологів, фізіологів і гігієністів (Ч.О.Вогданович, С.І.Голлод, О.В.Гулига, Д.Н.Ісаєв, Д.В.Колесов, І.С.Кон, О.В.Лисовецький, П.Ф.Постолатьєв, Р.Борман та ін.). Науковцями вивчалися сексуальні інтереси та вплив рівноманітних видів інформації на статеву поведінку юнаків і дівчат, досліджувались особливості поглядів молоді на питання статевої моралі, а також вплив соціально - нормативних еталонів на їх взаємостосунки (Р.Вах, Х.Грассел, Л.Навроцький, Л. Нойберт та ін.).

Цими дослідженнями зроблено суттєвий внесок у теоретичну роботу проблеми міжстатевої поведінки.

Зростання уваги до питань сучасної сім'ї та шлюбних стосунків значно актуалізувало проблему особливостей ціннісних орієнтацій у міжстатевій поведінці підрастаючого покоління, його підготовку до сімейного життя. Складний взаємозв'язок ціннісних орієнтацій із спрямованістю особистості значною мірою визначає її формування і через це посідає одне з чільних місць у системі виховання. У педагогічній психології проблема ціннісних орієнтацій набуває особливого значення у зв'язку з дослідженням процесу психічного розвитку дитини, засвоєння нею моральних норм поведінки (М.Я.Борисhevський). Ціннісні орієнтації та їх формування набувають все більшого значення в умовах послаблення традиційної системи соціального контролю, адже за своєю природою вони можуть стати механізмом самоконтролю і саморегуляції людської поведінки.

Недостатня теоретична робота, а також педагогічна та соціальна значущість даної проблеми обумовили вибір теми дисертаційного дослідження: "Особливості прояву ціннісних орієнтацій у міжстатевій поведінці молоді ранньоюнацького віку".

Об'єктом дослідження стали ціннісні орієнтації учнівської молоді.

Предметом дослідження - особливості ціннісних орієнтацій

молоді раннього юнацького віку у сфері міжстатевої поведінки.

Мета дослідження полягала у вивченні ціннісних орієнтацій міжстатевої поведінки молоді та факторів, що їх зумовлюють.

Гіпотеза дослідження. Міжстатева поведінка у ранньому юнацькому віці залежить від змісту і структури ціннісних орієнтацій, які пов'язані з мотиваційно-емоційним ставленням до осіб протилежної статі і формою взаємин з ними.

Для досягнення мети та перевірки гіпотези було поставлено такі завдання:

1. Розкрити особливості ціннісних орієнтацій юнаків та дівчат масової школи у сфері міжстатевих взаємин.

2. Виявити відмінності ціннісних орієнтацій юнаків та дівчат у зв'язку з характером міжстатевої поведінки.

3. Розкрити зв'язок ціннісних орієнтацій з мотиваційно-емоційним ставленням до осіб протилежної статі.

4. Розглянути особливості впливу психолого-педагогічних факторів на формування міжстатевої поведінки у ранньому юнацькому віці.

Методологічною основою дослідження стали загальнотеоретичні положення наукової психології про сутність особистості, закономірності її становлення та розвитку, регуляції та саморегуляції її поведінки; науково-психологічні уявлення про юнацьку сексуальність та формування міжстатевих взаємин (І.С.Кон, О.В.Киричук, М.Я.Боришевський та ін.)

Методи дослідження. Програма отримання та обробки емпіричних даних включала традиційні методи і методичні прийоми: анкетування з метою вивчення стану проблеми статевого виховання у школі та сім'ї, рівня і джерел освіченості юнаків та дівчат в питань взаємостосунків статей, виявлення мотивів міжстатевих стосунків; спостереження та аналіз біографічних даних; бесіди з метою уточнення, розширення і контролю даних, отриманих за допомогою попередніх методів. Для вивчення змісту ціннісних орієнтацій використовувались методика М.Рокіча, адаптована А.Гюштаутасом, О.О.Семеновим, В.О.Ядовим, вільний самодіє в наступним контент-аналізом, методика неавершених речень, а також методи математичної статистики.

Наукова новизна дослідження полягає у розкритті особливостей ціннісних орієнтацій юнаків і дівчат та їх впливу на

міжстатеву поведінку; виявленні відмінностей у змісті та структурі ціннісних орієнтацій старшокласників залежно від характеру міжстатевих взаємин; встановлений зв'язок ціннісних орієнтацій з мотиваційно-емоційним ставленням до факторів, що обумовлюють міжстатеві стосунки.

Теоретичне значення роботи полягає у поглибленні наукових знань про зміст ціннісних орієнтацій особистості у старшому шкільному віці, їх регулятивні можливості; виявленні загальних тенденцій детермінації міжстатевої поведінки молоді, її залежність від статево-вікових характеристик та досвіду статевих взаємин, які дають можливість розширити уявлення вікової та педагогічної психології про статевий розвиток особистості.

Практичне значення виконаного дослідження визначається можливістю використання отриманих результатів у організації статевого виховання та освіти. Результати дослідження дають уявлення про зміст і структуру ціннісних орієнтацій, потрібних для побудови програми статевого виховання старшокласників з урахуванням особливостей ціннісних орієнтацій різних груп з наявністю досвіду статевих стосунків чи з його відсутністю.

Отримані в дослідженні дані мають певне значення для створення програм психокорекції міжстатевих взаємин.

Надійність і вірогідність висновків дослідження забезпечується адекватною вибіркою досліджуваних, використанням комплексу взаємодоповнюючих методик, якісним та кількісним аналізом емпіричних фактів, застосуванням методів математичної статистики; зокрема факторного аналізу.

Положення, що виносяться на захист:

1. Характер міжстатевої поведінки зумовлюється особливостями змісту і структури ціннісних орієнтацій, які є основою ставлення особистості до осіб протилежної статі.
2. Ціннісні орієнтації у сфері міжстатевої поведінки виявляються в емоційному ставленні до факторів, що її обумовлюють та мотивації сексуальних стосунків.
3. Формування ціннісних орієнтацій у сфері гетеросексуальної поведінки залежить від соціально-психологічних характеристик взаємин у сім'ї, особливостей статевого виховання, інформованості молоді у питаннях статі та статевих стосунків, специфіки соціального оточення.

Апробація роботи. Основні результати дослідження доповідались автором на Республіканській міжвідомчій конференції "Профілактика сексуальної паталогії та подружніх дисгармоній" (Ворошиловоград, 1988 р.), Республіканській науково-практичній конференції "Молода сім'я та виховання дітей" (Рига, 1988 р.), Міжнародній науковій конференції "Молода сім'я у кризовому соціумі" (Київ, 1993 р.), розглядалися на засіданнях лабораторії психології сімейного виховання НДІ психології України, педагогічних радах масових шкіл та у Київському міському шкірно-венерологічному диспансері (КМШВД).

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, закінчення, списку використаної літератури, який містить 214 найменувань, додатку. Дисертацію викладено на 153 сторінках машинописного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми, виділено об'єкт і предмет дослідження, визначено його мету, сформульовано гіпотезу та завдання, розкрито методологічну основу дослідження, висвітлено наукову новизну, теоретичне і практичне значення, подано положення, які виносяться, наведено дані про апробацію роботи.

Перший розділ - "Вихідні позиції, завдання та методика дослідження" - присвячено розглядові різноманітних досліджень проблем сексуальної поведінки молоді, ціннісних орієнтацій у їх регулятивній функції та розкриттю програми та процедури дослідження. Інтерес до проблем статі обумовлений завданнями, що стоять у галузі виховання та становлення особистості, а також прискоренням фізичного розвитку дітей та лібералізацією взаєностосунків хлопців і дівчат. У зв'язку з цим, І.С.Кон, В.Ф.Лісовський підкреслюють, що норми сексуальної поведінки і відповідні установки швидко змінюються, що ставить молодь перед вирішенням багатьох моральних проблем. Тому велику роль у міжстатевому спілкуванні відіграють ціннісні орієнтації як регулятори поведінки.

В дисертаційній роботі проаналізовано і узагальнено результати вивчення міжстатевої поведінки молоді в соціологічній, психологічній, медичній та педагогічній літературі. На

основі цього показано, що ставлення молодих людей до дозлюбних зв'язків стало більш толерантним, а самі зв'язки - більш частими. Така ситуація супроводжується збільшенням кількості дозлюбних зачатъ, зокрема неповнолітніх, а це не може не турбувати, особливо, якщо йдеться про позашлюбних і ваздалегідь небажаних дітей. Як свідчать дані досліджень, ра із статеве життя негативно позначається на здоров'ї, впливає певним чином на структуру особистості, на її сприйнятливність до і позитивних або негативних впливів, на її моральні устої та ціннісні орієнтації.

Автори розглянутих робіт обстоюють положення, що сексуальність людини, як важлива складова частина її поведінки ввагалі, в цілому обумовлена природою, але соціально детермінована і сформована культурою. Тому проблеми сексуального життя сучасної молоді та тенденції в їх розв'язанні можна врозуміти тільки у зв'язку з соціальним контекстом, і особливостями становлення індивіду як особистості, її спрямованості та соціальної поведінки. Результати численних досліджень свідчать, що формування особистості тісно пов'язане із специфічною індивідуальною переробкою і засвоєнням суспільних норм, цінностей і правил поведінки. У зв'язку з цим, в ряді робіт в проблем статевого розвитку аналізуються педагогічні та морально-психологічні основи взаємин підлітків, юнаків та дівчат (Л.Я.Верб, 1971; А.О.Богданович, 1973; Т.В.Говорун, 1990; С.І.Голлод, 1972; Г.О.Вельська, 1981; М.Ф.Куц, 1984; В.Ф.Моргун, 1986; А.Г.Хришкова, 1970; 1981 та ін.). Деякі питання моральних аспектів міжособових стосунків старшокласників та їх підготовки до сімейного життя розглядалися у роботах І.Арабова, 1979; Н.С.Верещагіної, 1973; І.В.Дубровіної, 1981; С.Ф.Ільяної, 1973; В.Г.Карпікова, 1972; В.В.Киричек, 1986; О.Р. Куц, 1981; Д.В. Лушк, 1976; Н.І.Новікової, 1982; В.І. Слєпкової, 1990; Ю.В.Флоровського, 1967 та ін.

Вивчено залежність між мотивами вибору партнера по дружньому спілкуванню та специфікою оцінних відносин (О.М.Шарган, 1986), встановлена пріоритетна роль індивідуально-психологічних особливостей молоді та соціально-психологічних факторів у формуванні її статевих інтересів, орієнтацій та актуальної статевої поведінки (студентів медучилища та учнів ПТУ)

(В.М.Евзова, 1985).

Наведені дослідження свідчать, що при низькому рівні статевого виховання та просвітництві роботи в цій сфері послаблюються етичні основи взаєностосунків юнаків та дівчат, що негативно позначається на формуванні у них почуття морального обов'язку та зростанні як ранніх, так і дошлюбних зв'язків; з'являються статеві розлади, трапляються венеричні захворювання. Ранньомунацький вік у цьому відношенні є особливо небезпечним. Вступ у період завершення фізичної зрілості робить гетеросексуальні контакти цілком правомірними. Те, яким формам міжстатевих стосунків особистість віддає перевагу, залежить від акцентованих нею і засвоєних суспільно визнаних норм, цінностей і правил поведінки в цій сфері міжлюдських взаємин.

Поняття цінностей і пов'язаних з ними установок, мотивів статевої поведінки посідає важливе місце у дослідженні сексуальності молоді. Погляди молоді на статеву мораль та її вплив на взаєностосунки юнаків і дівчат були об'єктом уваги багатьох зарубіжних вчених (H.Grassel, P.Miller, W.Simon, P.Bishop Paul, Q.Lipsitz, R.Parker, G.Herd, M.Carballo, I.Mizek, Z.Puzek). Досліджувалась взаємозалежність сексуальної поведінки, установок та типу особистості (H.Euzensck), взаємозв'язок раннього початку статевого життя з різноманітними проявами асоціальної поведінки (M.P.Newcomb, C.I.Huba, P.M.Bentler, Q.U.Vener).

Узагальнення досліджень різноманітних аспектів сексуальної поведінки молоді показало, що зібраний багатий емпіричний матеріал, який дає можливість виділити основні напрямки вивчення даної проблеми, серед них - дослідження внутрішніх механізмів морально-вольової саморегуляції статевої поведінки є найбільш актуальним.

Внутрішні механізми саморегулювання поведінки можуть бути зв'язані в тісному зв'язку з аналізом провідних морально-поведінкових установок особистості та її ціннісних орієнтацій (М.Й.Вориневський, 1985).

Ціннісні орієнтації виступають одним із найбільш важливих психологічних механізмів формування взаєностосунків особистості з соціальними умовами її життєдіяльності (Д.І.Зотова, М.І.Вобичев, 1975; В.С.Круглов, 1982, 1987; В.О.Ядов, 1976, 1978).

Вони відображають систему суспільно-значущих цінностей особистості і завдяки цьому виступають як механізм саморегуляції поведінки (М.Я.Ворішевський, 1991; О.О.Ручка, 1987; В.Є.Хмелько, 1988; В.О.Ядов, 1979).

Ціннісні орієнтації лежать в основі вибору життєвих цілей людини, і тим самим служать з'ясуванню причин її вчинків та дій. Їх можна визначити як соціально детерміновану систему цінностей, яким надають перевагу. які виступають основою потенціальної активності і механізмом саморегуляції духовного світу (М.З.Тимошин). Отже, поняття "цінність" має центральне значення для дослідження міжстатевих стосунків. Це обумовило необхідність більш конкретного психологічного аналізу поняття "цінність" у системі ціннісних орієнтацій, оскільки воно відбиває важливі елементи у структурі особистості, знання яких є значущими для здійснення статевого виховання.

Доцільним вважається питання диференціації ціннісних орієнтацій з погляду мети, завдань, яким служить та чи інша цінність. З цієї поєміції у ціннісних орієнтаціях виділяють два класи: цінності-цілі (термінальні цінності) та цінності-засоби (інструментальні цінності) (В.О.Ядов, М.Рокіч та ін.). Термінальні цінності визначають основну мету, довготривалі перспективи, суть життя, усталені суспільні еталони. Інструментальні цінності визначають шляхи та інструменти у досягненні цілей. Основними показниками сформованості системи ціннісних орієнтацій є їх зміст та ієрархія, яка характеризує рівень зрілості особистості.

Система ціннісних орієнтацій на цілі діяльності (поведінки) та засоби досягнення цих цілей, детермінована загальними соціальними умовами життя даного індивіду, посідає одне з найважливіших місць у структурі особистості. Вони характеризують спрямованість особистості і реально виявляються, насамперед, у мотивах її поведінки і діяльності (О.М.Леонтьєв, Г.Н.Прокументов та ін.). Розкриття механізмів соціальної детермінації поведінки являє собою розкриття закономірностей переходу зовнішньої детермінації у внутрішню мотивацію. Значення соціально-психологічного вивчення механізмів і закономірностей регуляції ціннісними орієнтаціями поведінки людини визначається, насамперед тим, що, з одного боку, ціннісні орієнтації виступають

формою взаємозв'язку особистості і соціальних груп, а другого боку, вони виступають регуляторами поведінки особистості у специфічних суспільно-історичних умовах, у конкретних суспільно-психологічних ситуаціях (Є.В.Шорохова, М.І.Вобнева та ін.).

У нашому дослідженні соціально-психологічною ситуацією, де проявляється регулююча функція ціннісних орієнтацій, є міжстатеві стосунки.

Ціннісні орієнтації старшокласників вивчалися за допомогою методики М.Рокича, адаптованої А.Гюштаутасом, О.О.Семеновим, В.О.Ядовим (1979). Надійність методики визначалась методом повторного тестування, а обробка емпіричних даних здійснювалась шляхом факторного аналізу.

Метод незакінчених речень Сакса та Сіднея, адаптований в Інституті ім. В.М.Бехтерева дав можливість вивчити особистісні установки та цілі; виявити ціннісні орієнтації як у сфері міжстатевих стосунків, так і у спілкуванні взагалі; торкнутись важливих аспектів життєвого досвіду особистості.

Як інструментальний метод вивчення структури та компонентів образу "Я" використовувався вільний самоопис, запозичений у І.С.Кона.

Вибір методів для експериментальної частини дослідження пояснюється намаганням охопити якнайширше діапазон проявів ціннісних орієнтацій, з оглядом на їх тісний зв'язок із загальним процесом становлення особистості.

Емпіричною основою теоретичного аналізу проблеми стало порівняння результатів, одержаних за різними методиками від хлопців та дівчат з досвідом статевих стосунків та без нього.

Всього комплексним дослідженням було охоплено 188 учнів 9-их класів трьох середніх шкіл м.Києва та 69 пацієнток Київського міського ШВД (шкірно-венерологічного диспансеру) віком 15-16 років (без асоціального минулого).

Характер міжстатевих стосунків може проявлятися у різних формах поведінки: у одних - у залицянні, флірті, обожненні, симпатії, приязні, закоханості, у інших - у статевій близькості. Аналізуючи міжстатеву поведінку старшокласників, ми вперше звернули свою увагу саме на цих формах. Перші випробувані характеризувалися як такі, що не мають досвіду статевого життя. Інші - з його наявністю.

Отже, основна увага була зосереджена на чинникові - наявності чи відсутності досвіду статевих стосунків.

Вибір старшого шкільного віку був обумовлений тим, що питання сексуальних стосунків особливо загострюється у період завершення статевого дозрівання. Цей період 15-16 років, період ранньої юності, не менш складний, ніж підлітковий вік. Але на цьому віковому етапі не так гостро відбуваються фізіологічні та ендокринні процеси, відсутні такі зміни у внутрішньому стані організму. У цьому відношенні на відміну від підлітків, юнаки і дівчата визнаються майже дорослими. Крім того, молодь ранньоюнацького віку позбавлена пильної опіки і піклування дорослих - батьків, учителів. Їм надається більше свободи. Відбувається переорієнтація її свідомості і самосвідомості, яка заявляє про себе появою нових проблем загальносоціального, зокрема сексологічного, плану. Виникає підвищена потреба у спілкуванні з ровесниками протилежної статі, активізується вироблення особистих поглядів на характер взаємостосунків чоловіка та жінки. Це - відповідальний період становлення особистості, формування її духовних потреб, прагнень, інтересів.

У другому розділі "Особливості ціннісних орієнтацій старшокласників у сфері міжстатевого спілкування" - викладені результати дослідження структури ціннісних орієнтацій молоді без досвіду і з досвідом сексуальних стосунків, виявлений зв'язок ціннісних орієнтацій з емоційним ставленням до факторів, що обумовлюють міжстатеві стосунки, розкрито особливості уявлень власного "Я" юнаків і дівчат залежно від характеру міжстатевої поведінки.

У нашому дослідженні ми виходили з того, що ціннісні орієнтації та їх місце в ієрархічній структурі визначають їхню роль у поведінці та діяльності. Тому розкриття структури ціннісних орієнтацій, яка склалася у молоді старшого шкільного віку, дуже важливо з погляду в'ясування особливостей регуляції міжстевих стосунків.

Свідоме надання переваги певній системі цінностей є одним з форм моральної діяльності особистості. Безперечно, що такого роду перевага, пов'язана із прагненням у певній сфері життя, спричиняє вирішальний вплив на стратегію поведінки осо-

бістості, визначає її конкретні вчинки.

Одержані результати дали можливість зробити висновки про існування статевих відмінностей у структурі ціннісних орієнтацій, а також про їх специфіку у різних груп досліджуваних. Провідне місце у хлопців та дівчат з досвідом та без досвіду статевих стосунків посідають різні за змістом цінності.

Результати факторного аналізу показали, що у групі дівчат без статевого досвіду виділилося 6 факторів з загальною дисперсією 89,4%. Аналіз змісту ціннісних орієнтацій виявив, що найбільшу вагу серед термінальних цінностей у даній групі мають: "цікава робота", "здоров'я", "любов", "щасливе сімейне життя", "суспільне визнання", "свобода як незалежність у вчинках та діях", "творчість", потім "краса природи і мистецтва", "наявність хороших і вірних друзів", "матеріально забезпечене життя" і "впевненість у собі". Серед інструментальних цінностей дівчата без статевого досвіду надають перевагу "чесності", "чуйності", "вихованості", "життєрадісності", "охайності".

За матеріалами дослідження групи дівчат із статевим досвідом виділено 5 факторів із загальною дисперсією 79,5%. Найбільшу вагу серед термінальних цінностей мають: "матеріально забезпечене життя", "любов", "втіхи, розваги", "наявність хороших і вірних друзів", "самостійність як незалежність у судженнях та оцінках", "впевненість у собі". Цілком логічно зробити висновок, що у дівчат даної групи чітко виражена емансипаційна спрямованість. Такі цінності, як "цікава робота", "здоров'я" залишаються поза їх увагою. Зате "втіхи, розваги", "матеріально забезпечене життя" посідають одне з провідних місць. "Незалежність", "життєрадісність", "раціоналізм", "високі залити", "мужність у відстоюванні власної думки" - якості особистості, найбільш значущі для дівчат із статевим досвідом. Доречно зазначити, що "чесність" посідає останнє місце в ієрархії цінностей досліджуваних цієї групи.

Факторний аналіз цінностей групи юнаків без сексуального досвіду дав 5 факторів з загальною дисперсією 69,8%. Аналіз змісту ціннісних орієнтацій даної групи показав, що тут домінують такі термінальні цінності, як "активне, діяльне життя", "пізнання", "рівність", потім "життєва мудрість", "здо-

ров'я", "щасливе сімейне життя", "впевненість у собі"; інструментальні цінності - "самоконтроль", "чесність", "ефективність у справах", "відповідальність", "широта поглядів", "непримиримість до недоліків у себе і у інших", "освіченість", "раціоналізм".

Кількість факторів за цінностями у юнаків з статевим досвідом рівна 6 з загальною дисперсією 83,4%. Найбільше навантаження у цій групі мають наступні термінальні цінності: "любов", "матеріально забезпечене життя", "задоволення", "активне, діяльне життя", "життєва мудрість", "здоров'я", "громадське визнання". Серед інструментальних цінностей виділяються "охайність", "раціоналізм", "тверда воля", "ретельність", "терпимість", "вихованість".

Існують і певні статеві відмінності у змісті ціннісних орієнтацій. Для дівчат, порівняно з юнаками, більш значущі такі цінності, як "цікава робота", "свобода як незалежність у діях та діях", "матеріально забезпечене життя", "щасливе сімейне життя", "краса природи і мистецтва". Щодо якостей особистості, то надається перевага "чуйності", "життєрадісності", "охайності". Юнаки ж більш важливим для себе вважають "активне, діяльне життя", "пізнання, яке дозволить успішно оволодіти майбутньою професією", "впевненість у собі", високо значущі для них є такі якості, як "відповідальність", "самоконтроль", "ретельність", "раціоналізм".

На основі результатів дослідження змальовується ціннісно-орієнтаційний портрет кожної з досліджуваних груп.

Ціннісні орієнтації є основою оцінювання особистістю оточуючої дійсності і способом диференціації об'єктів за їх суб'єктивною значимістю, отже, пов'язані з емоційною сферою. Виявлення більш-менш усталеного переживання, що супроводжує реалізацію ціннісних орієнтацій, дає можливість глибше розкрити їх значущість для особистості, а отже і "інтимний" бік того чи іншого феномену. Тому у роботі досліджувались особливості емоційного ставлення старшокласників до тих факторів, які обумовлюють міжстатеві стосунки. Для вирішення завдання був використаний метод неафірмованих речень. При обробці результатів дослідження був застосований контент-аналіз за "Інвентарієм емоцій", розробленого В.Д.Додоновим (1976, 1977).

При аналізі емоційного ставлення до життєвих цілей виявлені відмінності у юнаків та дівчат з різним досвідом міжстатевих стосунків. У групах юнаків, що не мають досвіду статевих стосунків, преважують емоції самоствердження через пізнання, у тих, що мають його - самоствердження через матеріальне придбання та накопичення. Для дівчат, незалежно від сексуального досвіду, актуальними є комунікативні та романтичні емоції, які реалізуються в різних формах поведінки.

Результати дослідження свідчать про наявність у більшості юнаків і дівчат з сексуальним досвідом конфліктності та емоційної напруги у системі ставлень, що було наслідком передчасних статевих стосунків.

• Стосунки з особами протилежної статі у групах юнаків і дівчат з сексуальним досвідом характеризувались неприязню (у 57,9% випадках у юнаків, у 73,8% - у дівчат), причому, як ті, так і інші знаходили одне в одного, у більшості, лише негативні якості: розбещеність, егоїзм, грубість, жорстокість, здатність до зради (у хлопців), легковажність, брехливість, нескромність, доступність (у дівчат). У ставленні до статевого життя у даних групах досліджуваних підкреслювалось почуття розчарування та незадоволеності. Передчасний досвід статевих стосунків, який сформував неадекватне ставлення до них, позначився і на поглядах щодо шлюбного життя, як до чогось неминуче прикрого та жахливого.

Результати дослідження показали, що раннє статеве життя негативно позначається на всій системі ставлень особистості, особливо на тих, що пов'язані з ціннісними орієнтаціями у міжстатевому спілкуванні.

Особливості міжстатевих взаємин позначаються на ставленні до інших людей і самого себе. У групах з досвідом статевих стосунків поряд з емоціями самоствердження та боротьби, яка у юнаків проявляється у прагненні до гострих почуттів, а дівчат у боротьбі за самостійність, високий показник непевності та тривоги (20,7% у юнаків, 28,6% у дівчат). У групах без досвіду статевих стосунків відмічалось значне переважання емоцій самоствердження і низький показник непевності та тривоги (5,5% у юнаків, 7,2% у дівчат).

Встановлено залежність між ціннісними орієнтаціями

досліджуваних груп молоді та їх емоціями, що пов'язані з усвідомленням вини. Переживання провини у юнаків та дівчат з сексуальним досвідом асоціювалося зі статевими стосунками, у юнаків та дівчат без такого досвіду - з особистісною невдоволеністю.

Контент-аналіз творів юнаків та дівчат дав можливість повніше виявити ціннісні орієнтації та їх регулятивну функцію у міжстатевих стосунках.

Ми виходили з того, що образ "Я" не просте відбиття певних об'єктів існуючих і незалежних від рівня своєї усвідомленості якостей, а соціальна установка, ставлення особистості до самої себе, яка включає три взаємопов'язані компоненти: емоційний, когнітивний та поведінковий. На основі цього можна говорити про різний рівень їх розвитку у досліджуваних групах молоді. За емпіричними даними, когнітивний компонент самооцінки виявився більш розвинутим у групах юнаків і дівчат без досвіду статевих стосунків. У групах з досвідом статевого спілкування був яскравіше виражений емоційний компонент. Відповідно до цього виявлявся і конативний аспект задоволення сексуальних потреб: імпульсивний у молоді з досвідом сексуальних стосунків і більш зважений у молоді без нього.

Аналіз досліджень, проведених за різними методами, свідчить про істотні відмінності у ціннісних орієнтаціях молоді особистості залежно від наявності чи відсутності у неї досвіду сексуальних стосунків, що виявляється у характері цілей, спілкуванні, сфері ставлень, виборі форм і способів задоволення гетеросексуальних потреб.

У третьому розділі - "Психолого-педагогічні аспекти статевих стосунків у ранньому юнацькому віці" - висвітлюються результати виявлення особливостей статевого інтересу та джерела його задоволення, мотиваційні передумови статевих стосунків, аналізуються можливості впливу сім'ї на формування ціннісних орієнтацій у сфері міжстатевих взаємин.

Результати досліджень дали можливість виявити місце у житті випробуваних інтересу до осіб протилежної статі. За одержаними показниками, інтерес до осіб протилежної статі у юнаків та дівчат без досвіду статевих стосунків відрізнявся тривалістю і не був провідним, знаходячи задоволення у таких

формах міжстатевої поведінки, як обожнення, симпатія, залицяння, закоханість тощо. Навпаки, у дівчат і юнаків з досвідом сексуальних стосунків інтерес був короткочасним, головним, і, як правило, задовольнявся у статевих контактах.

Одержані емпіричні дані показали, що сучасні школярі нерідко починали дошлюбні статеві стосунки, не маючи елементарних понять ні про шкоду, ні про наслідки раннього статевого життя, ні про його соціальні та кримінальні аспекти.

Для юнаків з досвідом статевих контактів основними джерелами отримання інформації з питань статевого життя були друзі-ровесники (36,2% проти 24,8% юнаків без таких контактів) та телебачення з його різними комерційними каналами та відеофільмами (28,2% проти 16,1%). Книгам та брошурам надавалась незначна увага (5,3% проти 22,4%). Дівчата без статевого досвіду отримали знання з книг, часописів (26,5% проти 7,3% дівчат з таким досвідом), на другому місці друзі-ровесники (21,6%). Лише у 9% випадків вчителі були першими джерелами інформації з питань статі.

На ціннісні орієнтації у сфері міжстатевих стосунків чинило широке розповсюдження еротичних та порнографічних видань і фільмів, занадто відвертих сексуальних текстів та зображень.

Аналіз мотиваційних передумов статевих стосунків, показав, що ціннісні орієнтації здійснюють функцію регуляції сексуальної поведінки через конкретні мотиви міжстатевого спілкування. Результати дослідження свідчать про відмінності у мотивації сексуальної поведінки у молоді з рівним досвідом статевих стосунків (відсутність чи його наявність). Якщо у юнаків та дівчат без статевого досвіду у міжстатевих стосунках вирішальну роль відіграє фактор самопізнання та комунікації, то у юнаків та дівчат за його відсутності - фактор конформності та ствердження, престижу (відмінність статистично достовірна).

Причиною статевого стримування юнаків без досвіду сексуальних контактів була статева невпевненість (37,7% проти 7,5% в таким досвідом) та страх перед невідомим (16,4% проти 30%). Основною причиною стримування юнаків з "досвідом" було побоювання заразитися (37,5%). У дівчат без досвіду статевого життя - відсутність кохання (25,6%), з його наявністю - страх

перед невідомим (28%). Моральні міркування у всіх групах досліджуваних відігравали незначну роль. Вирішальним мотивом початку статевого життя було не кохання, а статевий потяг і цікавість у юнаків та домагання партнера у дівчат.

Дослідження показало, що у більшості випадків передчасних статевих контактів старшокласників виявлені неповноцінні в соціально-педагогічному відношенні сім'ї.

Можна констатувати, що основною причиною негативних наслідків у взаємостосунках молоді є відсутність у їхніх сім'ях позитивних зразків для статевого становлення, чоловічої та жіночої ідентифікації. Як результат цього, незадовільне знання осіб протилежної статі, взаємонерозуміння і взаємонеповаги, вбачання у представників протилежної статі переважно негативних якостей. Нереалістичне уявлення один про одного у хлопців і дівчат має свої психологічні витoki, які потрібно шукати у батьківській сім'ї. Один з них - це неповна м'я і слабка взаємодія з батьками.

Встановити будь-який визначений зв'язок між раннім статевим життям і соціальним положенням батьків не вдалось. Простежується певна залежність від культурного рівня сім'ї. Юнаки та дівчата з статевим досвідом частіше вихідці із сімей з вищим культурно-психологічним рівнем (69%).

У закінченні підбито підсумки проведеного дослідження і визначено напрямки подальшого вивчення проблеми.

Узагальнення матеріалів дослідження дає можливість зробити висновки, які підтверджують висунуту гіпотезу.

Вступ старшокласників у пору завершення статевої зрілості характеризується появою нових тенденцій у міжстатевих взаєминах. Вибір форми гетеросексуальної поведінки і способів її реалізації в значній мірі зумовлюється змістом і структурою ціннісних орієнтацій, які у старшому шкільному віці набувають певної визначеності. У реалізації ціннісних орієнтацій міжстатевих стосунків поряд із загальнорозповсюдженими формами, - обожнення, симпатія, приязнь, залучення, закоханість у сучасній молоді набуває поширення безпосереднє задоволення статевого потягу у сексуальному стосунку. Особливе є проблематичною формою сексуальної поведінки у старшому шкільному віці, оскільки відсутня достатня соціальна емпативність, а отже і

вдатність нести повною мірою відповідальність за фізичні, психічні і соціальні наслідки статевих стосунків.

Існують відмінності у змісті та структурі ціннісних орієнтацій юнаків та дівчат з різними формами міжстатевої поведінки. У юнаків без досвіду сексуальних стосунків серед термінальних цінностей переважають "активне, діяльне життя" і "пізнання", а серед інструментальних - цінності, пов'язані з соціально значущими якостями особистості. Ціннісні орієнтації юнаків з досвідом статевих стосунків характеризуються тим, що серед термінальних цінностей вони виділяють "любов" (фізичний бік сексуальності - самоціль) та "матеріально забезпечене життя", а в інструментальних - ті риси, які ведуть до них - маніфестування маскулітності, зовнішня самовпевненість і т.п.

Дівчата без досвіду статевих контактів надають перевагу таким термінальним цінностям, як "цікава робота", "здоров'я", "любов" і тим інструментальним, що забезпечують гарні стосунки між людьми. У дівчат з таким досвідом серед термінальних цінностей домінують "матеріально забезпечене життя", "любов", "втіхи та розваги", серед інструментальних - "незалежність", "життєрадісність".

Встановлено, що ставлення до життєвих цілей має свої відмінності у юнаків та дівчат з різним досвідом міжстатевих стосунків. У групах юнаків, що не мають досвіду статевих стосунків превалюють емоції самоствердження через пізнання, у тих, що мають його - самоствердження через матеріальне придбання та накопичення. Для дівчат, незалежно від сексуального досвіду, актуальними є комунікативні та романтичні емоції, які реалізуються в різних формах поведінки.

Передчасне статеве життя негативно позначається на всій системі ставлень особистості, особливо на тих, що пов'язані з ціннісними орієнтаціями у сфері міжстатевого спілкування. У молоді з сексуальним досвідом виявлена певна конфліктність емоційна напруга у взаєминах з батьком, матір'ю, спроби ставлення до осіб протилежної статі, неадекватне ставлення до кохання і подружнього життя.

Показано, що особливості міжстатевих взаємин позначаються на ставленні до інших людей і самого себе. У групах з досвідом статевих стосунків поряд з емоціями самоствердження та бороть-

би, яка у юнаків проявляється у прагненні до гострих почуттів, а у дівчат у боротьбі за самостійність, високий показник невпевненості та тривоги. У групах без досвіду статевих стосунків значна перевага емоцій самоствердження і низький показник невпевненості та тривоги.

Встановлено залежність між ціннісними орієнтаціями досліджуваних груп молоді та їх емоціями, що пов'язані з усвідомленням вини. Переживання провини у юнаків та дівчат з сексуальним досвідом асоціюється зі статевими стосунками, а у юнаків та дівчат без такого досвіду - з особистісною невдоволеністю.

Цю виявляються у мотивації міжстатевих стосунків, яка складається з різних за характером мотивів. Одні з них пов'язані з актуалізацією статевих потреб, задоволенням сексуального потягу, статевої цікавості, заохоченістю, любов'ю, інші - є результатом впливу оточення, досягнення престижу у шкільній групі, страх втрати друга, домагання партнера (у дівчат), жадоба пригод та нових вражень тощо.

Розкрито відмінності у змісті мотивації гетеросексуальної поведінки, що зумовлюються статево-віковими особливостями і наявністю чи відсутністю досвіду статевих стосунків.

Якщо у юнаків та дівчат без статевого досвіду вирішальну роль відіграють мотиви самопізнання та комунікації, то у юнаків та дівчат з його наявністю - конформності та ствердження, престижу.

Формування ціннісних орієнтацій у сфері гетеросексуальної поведінки залежить від соціально-психологічних характеристик взаємин у сім'ї, особливостей статевого виховання, інформованості молоді у питаннях статі та статевих стосунків, специфіки соціального оточення.

Враховання впливу ціннісних орієнтацій на особливості сексуальної поведінки у ранній юності дасть можливість забезпечити обґрунтований і диференційований підхід до психо-профілактичної та психокорекційної роботи.

Проведене дослідження не вичерпує проблеми вивчення особливостей міжстатевої поведінки молоді в ракурсі морально-статевого становлення особистості. Подальше дослідження цієї проблеми може бути проведене у напрямку вивчення причини деяких

антної статевої поведінки, її обумовленості спрямованістю особистості.

Основний зміст роботи відображено в таких публікаціях:

1. К проблеме нравственно-половой подготовки молодежи // Молодая семья и воспитание детей: Тез. докл. - Рига, 1988. - С. 87-90.

2. Н. К. Крупская о нравственно-половом воспитании молодежи // Творческое наследие Н. К. Крупской и современная школа: Тез. докл. - Горьковск, 1989. - С. 53-54.

3. Роль курса "Этика и психология семейной жизни" в нравственно-психологической подготовке студентов к созданию собственной семьи // Проблемы совершенствования нравственного воспитания студентов: Материалы конференции. - Сыктывкар, 1986. - С. 133-140 (в соавт.).

4. Проблема формирования психологической готовности молодежи к браку и семейной жизни // Молодая семья в кривисном соціумі: Тез. Міжнарод. научн. конф. - Київ, 1993. - С. (в соавт.).

5. Увага статевому вихованню // Радянська школа. - 1988. - №11. - С. 54-55.

Л. Мокрич

Підп. до друку **30.06.93**. Формат 60x84/16. Папір друк. офо.
друк. Ум. друк. арк. **1,6** . Ум. фарбо-відб. **1,6** Обл.-
вид. арк. **1,0** Тираж **100** пр. Зам. **254**

Віддруковано в Інституті математики АН України
252601 Київ 4, МСП, вул. Терещенківська, 3

463586

AB 28.101